

УДК 343.11

Д.В. ФІЛІН, канд. юрид. наук, доц., Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого

ПРЕДМЕТ ТА МЕЖІ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Ключові слова: предмет апеляції, межі апеляційного провадження

Апеляційне провадження, що існує в кримінальному процесі України вже майже десять років, є досить надійними засобом виявлення й виправлення помилок, що допускаються судом першої інстанції при розгляді кримінальної справи. Разом із тим, у практиці застосування законодавства, що регулює порядок апеляційної перевірки скарг і подань, виникають деякі труднощі. Це зв'язано, поперше, з недостатньою чіткістю деяких норм цього кримінально-процесуального інституту, по-друге, зі складністю розуміння й тлумачення деяких вимог кримінально-процесуального закону, що регулює апеляцію.

Проблеми апеляційного провадження розглядалися у монографічній та періодичній юридичній літературі України. Однак, вченими М.М. Гульбаєм, В.Т. Маляренком, І.Ю. Мірошніковим не надано чіткого визначення предмету та меж апеляційного провадження. Тому ця стаття має ціллю визначити сутність понять предмет та межі апеляційного провадження. Її новизна полягає у визначенні предмету та меж апеляційного провадження, які встановлюються не тільки вимогами учасників кримінального судочинства, але й законом, щодо істотних порушень вимог кримінально-процесуального закону.

Будь-яка стадія кримінального процесу, до якої, безумовно, відноситься й апеляція, переслідує рішення певних завдань, має власні процесуальні засоби, наприкінці стадії приймаються підсумкове процесуальне рі-

шення. Представляється, що якщо процесуальні засоби апеляційного провадження досить чітко визначені законом – у законі також закріплені рішення, які можуть бути прийняті по завершенні цієї стадії кримінального процесу, – але предмет та межі апеляційного провадження в законі прямо не сформульовані. Вони можуть бути виведені логічним шляхом із загальних завдань кримінального судочинства (ст.2 КПК України). Від того, як чітко сформульовані завдання, предмет та межі цієї або іншої стадії кримінального процесу залежить характер й обсяг процесуальних засобів, спрямованих на рішення зазначених завдань, а також компетенція посадових осіб, що здійснюють провадження по кримінальній справі.

У відповідності зі ст.2 КПК України завданнями кримінального судочинства є охорона прав і законних інтересів фізичних й юридичних осіб, що приймають у ньому участь, а також швидке й повне розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування Закону для того, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний. Суд в Україні здійснює правосуддя (ст.124 Конституції України). У ч.1 ст.7 та статус судді Закону України «Про судоустрій та статус суддів» вказане наступне: «Кожному гарантується захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону». Таким чином, перед судом у кримінальному судочинстві – незалежно від стадії кримінального процесу – стоїть завдання охорони прав, свобод і законних інтересів осіб, що приймають участь у судочинстві. Рішення інших завдань, перерахованих у ст.2 КПК України, на суд не покладається. Це завдання, що стоять виключно перед стороною обвинувачення.

Вчені, що займаються проблемами апеляційного провадження, вважають, що воно є додатковою гарантією від судових помилок [1, с.120–122; 11, с.163; 2, с.228]. Разом із тим, деякі дослідники, як видно, виходячи із

занадто широкого розуміння принципу диспозитивності, вважають, що завданнями суду апеляційної інстанції є перевірка вироків, ухвал або постанов суду першої інстанції тільки в межах апеляції (ч.1 ст.365 КПК України). Ми свого часу писали, що апеляційне провадження ініціюється учасниками кримінального судочинства й спрямовано на захист та охорону їхніх законних інтересів [3, с.80]. Подібні погляди висловлюють також І.Ю. Мірошніков [4, с.60], Н.Р. Бобченко [5, с.41] та ін. Однак до таких поглядів необхідно ставитися критично. Насамперед, суд є органом публічної влади і, як правильно вказувалося в літературі, не повинен бути зв'язаний винятково доводами сторін [6, с.53; 7, с.201]. Таким чином, якщо суд буде перевіряти матеріали справи тільки в межах апеляційної скарги або подання прокурора, то він зв'яже себе позицією апелянтів і буде діяти винятково в їхніх інтересах. На перший погляд це перебуває в повній відповідності з положеннями ст.2 КПК України і ч.1 ст.365 КПК України. Співвідношення текстів ст.2 КПК України й ч.1 ст.7 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» свідчить про деяку термінологічну невідповідність, що утрудняє визначення не тільки завдань, але й компетенції суду в кримінальному судочинстві. Якщо ст.2 УПК України говорить про охорону прав і законних інтересів суб'єктів кримінального судочинства, то у ч.1 ст.7 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» мова йде про захист прав і законних інтересів кожної особи, яка звернулася до суду. Доволі часто терміни «охорона» й «захист» уживаються як синоніми. Однак представляється, що ці терміни мають різний зміст. Як правило, під охороною розуміється діяльність, спрямована на збереження наявного положення речей і недопущення його порушення. Захист, у свою чергу, складається з активних дій, що вживають у випадках, коли порушення відбулося й необхідно відновити стан, що мав місце до порушення. М.І. Матузов підкреслює, що охорона й захист суб'єктивного права або охоронювано-

го законом інтересу – не одне й теж: охороняються вони постійно, а захищаються тільки тоді, коли порушуються [7, с.131]. Якщо виходити із такого розуміння охорони й захисту прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства, то суд не вправі виходити за межі апеляції. Здійснюючи охорону прав і законних інтересів осіб, що звернулися з апеляційною скаргою, він зобов'язаний діяти в інтересах цих осіб і здійснювати захист їхніх прав тільки в тих межах, які вони вважають за необхідне. Однак, таке положення справ явно незадовільне. Адже відповідно до ч.1 ст.2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України. Таким чином не тільки держава та суспільство, але й будь-яка людина має заінтересованість у тому, щоб суд виносив законні, обґрунтовані, та справедливі рішення, поважаючи її права та свободи.

З наведеного судження М.І. Матузова про розходження понять «охорони» й «захисту» випливає, що суд зобов'язаний охороняти тільки інтереси фізичних й юридичних осіб, навіть на шкоду інтересам суспільства й держави. Виникає колізія інтересів, що вирішується на користь фізичних й юридичних осіб, а суд перетворюється в арбітра [6, с.53; 8, с.201], позбавленого всякої ініціативи.

Ми вважаємо, що поняття «охорони» та «захисти» перебувають у більше складному взаємозв'язку. Представляється, що в охорону варто включати діяльність по профілактиці й припиненню правопорушень, а захист зв'язувати з діяльністю по відновленню порушених прав [9, с.361]. Таким чином, захист є момент охорони, одна з її форм. Таке розуміння охорони й захисту дозволяє стверджувати, що апеляційний суд не тільки вправі, але й зобов'язаний проявляти активність при розгляді апеляційних скарг і подань. Тільки активна позиція суду дозволяє ефективно вирішувати завдання, поставле-

них перед ним законодавцем у ст.2 УПК України й ст.2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів».

Межі активності суду апеляційної інстанції, зрозуміло, визначаються сукупністю тих обставин, які він повинен пізнати в ході апеляційного провадження. Ми вже приводили погляди вчених на предмет апеляційного провадження, що, як правило, обмежується межами апеляційної скарги. При цьому посилаються на ч.1 ст.365 КПК України. Однак, суб'єкти, що мають право на подачу апеляції, діють або у власних інтересах, або в інтересах певного відомства. Прокурор, що традиційно був органом, що здійснює нагляд за законністю провадження по кримінальних справах, з 2001 року перетворився практично в орган державного обвинувачення в суді першої інстанції. Не може бути сумнівів, що прокурор, як посадова особа, що підтримує державне обвинувачення в суді, зацікавлений у його (обвинувачення) законності й обґрунтованості. Тому прокурор, здійснюючи нагляд за виконанням законів органами дізнання й досудового слідства (ст.227 КПК України) прагне до того, щоб обвинувачення було сформульовано у суворій відповідності із законом, інакше виникне ризик його спростування у суді. Зацікавленість прокурора в апеляційному суді інша. Суб'єктами апеляційного подання є прокурор, що приймав участь у розгляді справи судом першої інстанції, а також прокурор, що затвердив обвинувальний висновок – у межах обвинувачення, що підтримував прокурор, який приймав участь у розгляді справи судом першої інстанції (п.8 ст.348 КПК України). Тільки ці два прокурори можуть реагувати на порушення, допущені судом першої інстанції. При цьому їхня активність обмежена межами обвинувачення, що було предметом розгляду в суді першої інстанції.

Тому, якщо думка суду першої інстанції повністю збіглася з думкою прокурора про кваліфікації злочину й меру покарання, що й було зафіксовано у вироку, навряд чи прокурор, що підтримував обвинувачення в суді

першої інстанції, і прокурор, що затвердив обвинувальний висновок, будуть входити з апеляційним поданням, навіть якщо в ході судового розгляду судом першої інстанції були допущені істотні порушення закону. Хоча ч.2 ст.25 КПК України покладає на прокурора обов'язок у всіх стадіях кримінального процесу вчасно приймати всі передбачені законом міри до усунення всяких порушень закону, від кого б ці порушення закону не виходили, але кримінально-процесуальне законодавство не містить практично ніяких засобів прокурорського реагування на порушення чинного законодавства судом, при розгляді кримінальної справи. Більш того, зв'язавши прокурора, що має право подавати апеляційне подання, його позицією, що він займав у суді першої інстанції, законодавець практично позбавив його можливості реагувати на порушення закону, допущені в суді першої інстанції, але не вплинули на процесуальну позицію прокурора [10, с.38]. У відповідності із діючим КПК України прокурор не вправі подавати апеляційне подання в інтересах закону й правосуддя. Тому надія на те, що у випадках допущення порушень вимог кримінально-процесуального закону в суді першої інстанції, прокурор відреагує на це своїм апеляційним поданням, даремна.

У літературі неодноразово пропонувалося зняти з прокуратури обмеження в подачі апеляційних подань [2, с.226–227]. На перший погляд, вказівка в законі на те, що апелянтом може виступати будь-який вищестоящий прокурор, буде сприяти недопущенню набуття законної сили незаконних і необґрунтованих рішень суду першої інстанції. Однак, власне кажучи, це ніщо інше як відродження прокурорського нагляду за діяльністю судів. Більше того, поставити чи ні перед апеляційним судом питання про усунення помилок, допущених судом першої інстанції, буде повністю залежати від розсуду прокурора, задоволеності або незадоволеності рішенням суду першої інстанції, розуміння й тлумачення прокурором тих або інших статей матеріального й процесуального законів.

Така конструкція не відповідає вимогам ст.121 Конституції України, ст.5 Закону України «Про прокуратуру». Прокурор повинен залишатися стороною обвинувачення в кримінальному судочинстві. Покладати на нього обов'язки по виявленню допущених судом першої інстанції помилок, що складаються в порушенні вимог закону, недоцільно й не ефективно. Представляється, що єдиним органом, здатним діяти не тільки в інтересах учасників кримінального судочинства, але й в інтересах держави й суспільства (інтересах правосуддя) є, суд і зокрема, суд апеляційної інстанції. Предмет пізнання в апеляційній інстанції не може обмежуватися межами поданої скарги або подання. Така точка зору побічно підтверджується й діючим КПК України. Частина 3 ст.358 говорить: «Суд може визнати необхідним проведення судового слідства в повному обсязі чи частково, коли є підстави вважати, що судове слідство судом першої інстанції було проведено неповно або однобічно». Наведена вимога закону ніяк не пов'язана з волевиявленням учасників апеляційного провадження. Як правильно відзначає Н.Р. Бобечко неповнота й однобічність встановлюється судом [5, с.41]. Ми поділяємо думку Н.Р. Бобечко, з огляду на те, що вона повністю збігається з вимогами ст.24 КПК України, що покладає на апеляційні суди обов'язки, по нагляду за судовою діяльністю районних судів. Такий нагляд може здійснюватися апеляційним судом тільки в тому випадку, якщо він підкоряється закону ним керується й є незалежним від думки учасників апеляційного провадження.

Тим часом, може скластися враження, що ми виступаємо за повне ігнорування судом змісту апеляційної скарги або апеляційного подання – такого ми не стверджуємо. Представляється, що треба розмежовувати пізнавальні можливості апеляційного суду і його можливості по скасуванню й зміні рішень суду першої інстанції.

У предмет пізнання в апеляційному провадженні варто включати: 1) факти, зазначені в доводах скарги; 2) факти, зазначені в за-

переченнях на скаргу; 3) факти, необхідність установлення яких визначена судом [11, с.177]. До останньої групи фактів відносяться можливі порушення закону, допущені при розгляді справи в суді першої інстанції, що є безумовними підставами скасування рішення суду першої інстанції (ст.370 КПК України). Тобто, перед тим, як суд апеляційної інстанції приступиться до розгляду апеляції, він повинен переконатися, що немає підстав для безумовного скасування вироку. Якщо такі підстави судом будуть встановлені, то вирок підлягає скасуванню, незважаючи на підстави зазначені в апеляції. Тут діють наступні принципи:

1) рішення суду першої інстанції, винесене з істотними порушеннями вимог кримінально-процесуального закону, суперечить не тільки інтересам суспільства й держави, але й інтересам учасників кримінального судочинства. Суд, який є державним органом, що діє публічно, зобов'язаний скасувати незаконне рішення суду першої інстанції, винесене з істотними порушеннями чинного законодавства;

2) внесення апеляційним судом змін у явно незаконне рішення суду першої інстанції не може перетворити це рішення в законне; тобто явно незаконне рішення суду першої інстанції повинно бути обов'язково скасоване й не підлягає зміні.

З викладеного слідує, що суд апеляційної інстанції повинен за власною ініціативою скасувати незаконне рішення суду першої інстанції, якщо воно винесено з істотними порушеннями кримінально-процесуального закону. У всіх інших випадках суд апеляційної інстанції може прийняти рішення тільки в межах апеляції. Всі несуттєві помилки, допущені при розгляді кримінальної справ, повинні тлумачитися на користь апелянта й не підлягають виправленню, якщо він їх не просить виправити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Руденко М. В. Прокурор у господарському судочинстві / Руденко М. В. – К. : Ін Юре, 2003. – 380 с.

2. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів / Маляренко В. Т. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.

3. Філін Д. В. Проблеми апеляції в сучасному уголовно-процесуальному законодавстві України / Д. В. Філін // Государство и право. – 2005. – № 2. – С. 78–83.

4. Мірошніков І. Ю. Судове слідство в апеляційній інстанції / Мірошніков І. Ю. – Харків : Право, 2007. – 192 с.

5. Бобченко Н. Р. Попередній розгляд кримінальної справи судом апеляційної інстанції / Бобченко Н. Р. // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 2. – С. 41–42.

6. Анишина В. И. Система основополагающих принципов правосудия в российском праве / Анишина В. И. // Самостоятельность и независимость судебной власти Российской Федерации / [Абросимова Е. Б., Анишина В. И., Гаджиев Г. А., Ермошин Г. Т. и др.] ; под ред.: Ершов В. В. – М. : Юристъ, 2006. – 493 с.

7. Матузов Н. И. Правовая система и личность / Матузов Н. И. - Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 294 с.

8. Побегало Г. Д. Конституционные (основные) принципы уголовного судопроизводства / Г. Д. Побегало, Э. Ф. Побегайло // Курс уголовного судопроизводства : учеб. : в 3 т. / Михайлов В. А., Белозеров Ю. Н., Белкин А. Р. ; под ред. В. А. Михайлова. – М. : МПСИ, МОДЭК, 2006– . – Т. 1: Общие положения уголовного судопроизводства. – 2006. – 621 с.

9. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Витрук Н. В. – М. : Норма, 2008. – 448 с.

10. Середа В. О. Як підвищити ефективність державного обвинувачення в суді / Середа В. О. – Х. : Харків юрид., 2007. – 304 с.

11. Терехова Л. А. Система пересмотра судебных актов в механизме судебной защиты / Терехова Л. А. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 320 с.

Філін Д. В. Предмет та межі апеляційного провадження у кримінальному судочинстві / Д. В. Філін // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 895–899 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10fdvukc.pdf>

Надається визначення предмету та межі апеляційного провадження, які не визначені складом апеляційної скарги та подання, але визначені законом, якій визначає в якості безумовних підстав відміну рішення суду першої інстанції на підставі порушень кримінального процесуального закону.

Філін Д.В. Предмет и пределы апелляционного производства в уголовном судопроизводстве

Дается определение предмета и пределов апелляционного производства, которые не ограничиваются содержанием апелляционных жалоб и представлений, но также определены требованиями закона, называющим, в качестве безусловных оснований отмены решений суда первой инстанции, существенные нарушения требований уголовно-процессуального закона.

Filin.D.V. Subject and Limits of Appellate Proceeding in Criminal Procedure

The author gives the definition of subject and limits of the appellate preceding, witch are not content themselves by the content of the appellate appeals and recommendations but they are also determined by the requirements of the requirements of criminal procedure law as the unconditional grounds of vacating of the first instance court decision.